

orvos éjszakánként szellemeket idéz és kidülledt szemmel keresi a besötétített szoba mennyezetén a túlvilági galambot. Nem felebbezel-e izgatottan egy marasztaló ítélet ellen, amelyet olyan bíróság hozott, amelynek soraiban meg nem jelölten bár, de léteznek olyanok, akiknek egyetlen vágya csak az, hogy felemelkedjék az asztal és bakkecske ugorjon a szoba közepére a kályha tetejéről. Biz'ositod-e életedet ezek után egyáltalán, hogy ismered a józan cégvezető rögeszméjét, iratod-e be szorongás nélkül gyermekedet iskolába, amelynek főigazgatója arra kapható, hogy órákon keresztül üljön behunyt szemmel egy sötét szoba közepén és az eléjehelyezett irkalapra mindenféle zöldségeket írjon. Hát még ezután se látod, hogy milyen rettenetes ez a világ? — kérdem a réglátott baráttól, aki most megáll egy undok szagokkal teli uccácska sarkán. „Ne is folytasd tovább,“ — válaszolja szemrehányás nélkül, mindkettőnk — az olvasót és engem — sajnálkozással végigmérve a barátom, — „most már világosan látom, hogy sohasem fog megtisztulni a szellemed. Lelked, előrelátom, a másvilágon haláloz után elhagyottan bolyong és biztosra veszem, hogy a túlvilágon se érvényesülsz. És hogy ráadásul még másokat is rossz belátásra bírsz, az meg egyenesen megbocsáthatatlan“ — teszi hozzá és jelentősen az olvasóra tekint. Bűnösségem teljes tudatában markirozva az ártatlanságot felhuzom vállamat, mint akinek nem áll módjában megváltoztatni a világról alkotott ítéleteit, az olvasó is ugyanezt teszi rokonszenves szolidaritással. Barátom megemeli kalapját és befordulva a büdös uccácska sarkán, kopogó léptekkel megindul hazafelé. Elhalálozott házmesterek, bűnhődő fűszerkereskedők, borbélyok és adóhivatalnokok hazajáró szellemei kísérik utján és feje felett fényjelek tömege lebeg. És hogy mégis eltűnik szemünk elől, csak azt bizonyítja, hogy efajta fényjelek ahelyett, hogy megvilágítanak, inkább mégjobban elsötétítik ezt a világot.

(Budapest)

Remenyik Zsigmond

ENGELS FRIGYES 40 esztendővel ezelőtt, 1895 augusztus 5-én halt meg. Halálával egy páratlanul értékes és termékeny elmét veszített el az emberiség. Róla is elmondhatjuk, amit ő mondott Marx sirja fölött: harc volt az eleme. Ezt a nyugalmat nem ismerő harcos életet egyetlen nagy cél szolgálatába állította, amely már fiatal években kristályosodott ki előtte és amelytől soha egy pillanatra sem tántorodott el. Egy félévszázadon keresztül forgatta harcos tollát. Marx Károllyal együtt megalapozta a tudományos szocializmust. Kimélyítésén munkálkodott. Védelmezte azt a minden oldalról jövő támadásokkal és meghamisítási kísérletekkel szemben. Mint a munkásmozgalom elismert vezére dőlt ki a sorból, hogy gondolatai a tengerbe szórt poraihoz hasonlóan szerte szóródva, egész korszakra terjedően termékenyítsék meg a korszerű igazságok megismerésére törők gondolkozását.

Engels abban a korban született, amely egy új osztály keletkezése folytán új osztálytörekvésekkel volt terhes. Alig 18 esztendőskorában már ott látjuk az akkori Németország irodalmi porondjának leg-háborgóbb pontján. Viharos természete nem ismerte a megállásokat. Marx-szal együtt ő is tűneményes gyorsasággal érkezik el a „praktikus materializmushoz“ melynek barátjával együtt tudományos megalapozója lett.

Az út, amelyen ide eljutott, nagy vonalakban megegyezik Marx fejlődésének utjával. Mindketten kijárták Hegel iskoláját. De míg Engels az akkori radikális politikai költészeten, különösen Börnén keresztül „rövid kapcsolással“ jutott el a politikához, addig Marx az if-

júhegeliánusok filozófiai harcaiban inkább elmerülve csak nagy kerülővel szállt le a materiális élet és politika területére. Ennek a különbözőségnek ellenére is nem állhatja meg helyét az az állítás, hogy Engels Marx-szal szemben, már életkörülményei folytán „magával hozta” a materializmust. Ő maga vallja be egy 1839-ből származó levelében: „Strausson keresztül, szigorúan megszabott úton most Hegelhez jutottam el.” És más helyen: „A hatalmas gondolatok félelmetes erővel ragadnak meg.” Akkor volt ez, amikor rövid kereskedelmi gyakornokoskodás után, mint a gárda-tüzérezred önkéntese Berlinbe került és az ifjúhegeliánusok legszélsőségesebb szárnyához, a „szabadokhoz” csatlakozott. Maga is szenvedélyes lendülettel veszi védelmébe a „szabad filozófiát”. 1842-ben jelenik meg „Schelling és a kinyilatkoztatás” című brosurája egyelőre név nélkül. Ezt egy szatirikus költeménye követi, amely a Schelling brosurával csaknem egyidőben, „A szemtelenül fenyegetett, mindazonáltal csodálatos módon megszabadított Biblia, vagy a hit diadala”, címen Svájcban látott napvilágot. Mindkettő a hegeli filozófia apológiája az elharapozó filozófiai reakcióval és a „hegelingek” üldözésével szemben.

A katonaevek elteltével az akkor legfejlettebb tőkés országba, Angliába kerül, ahol a viszonyok tanulmányozása csakhamar új irányt ad gondolkozásának. Mindenesetre a hegeli idealizmus még erősen befolyása alatt tartja. Angliai tartózkodásának kezdetén még úgy vélekedik, hogy „az ugynevezett materiális érdekek soha nem léphetnek fel a történelemben önálló, vezető célokként, hanem állandóan, akaratlanul vagy tudatosan egy elvet szolgálnak, amely a történelmi haladás szálait irányítja.” Ezeket az idealista gyermekcipőket azonban csakhamar kinövi. Megkönnyítette számára ezt a lépést az a körülmény, hogy már elutazása előtt, körülbelül 1842 őszén, bizonyos fokig a „kommunista rabbi”, Hess Mózes befolyása alatt, fordulatot tett a „praktikus materializmus” felé. Az angliai viszonyokat már nem a filozófus, hanem bizonyos értelemben a szociálista szociológus szemével vizsgálja. Ilyen szubjektív feltételek közt megy végbe a nagy átalakulás, amely azután egész életére kihatóan határozza meg gondolkozását. Felismeri, hogy a „gazdasági tények, amelyek az eddigi történelemírásban vagy egyáltalán nem szerepeltek vagy csak megvetett szerepet játszottak, legalább is a modern világban történelmi hatalmat jelentenek, hogy ezek képezik az alapot az osztályellentétek kialakulásánál; hogy ezek az osztályellentétek azokban az országokban, ahol a nagyipar fejlődése következtében kiteljesedtek, nevezetesen Angliában, a politikai pártalakulás és pártharcok alapjául szolgálnak és ezáltal az egész politikai történelem lényegét alkotják.” (Előszó Marx: *Enthüllungen*-hez.) Ez a felfogás, mely alapját képezi az 1844. év tavaszán megírt *Die Lage der Arbeitenden Klassen in England* című művének, már következetes történelmi materializmus. Amikor tehát „a hegeli iskolának egy általános veszekedésbe való feloldódása” bekövetkezett, Engels belátta, hogy „a németek vagy megtagadják nagy gondolkozóikat, vagy a praktikus materializmust fogadják el.” Ő maga nem habozott választani.

Marx, „a trieri fekete fickó”, nagyjából ugyanezt az utat tette meg. Mi sem természetesebb, mint hogy a két férfi 1844 szeptemberében, Párisban történt találkozásuk alkalmával egy életre szóló baráti viszonyba került egymással. Most már nyilvánosan is leszámolhattak „hegeli lelkiismeretükkel”. Ha Berlinben még mindketten Hegelre esküdtek, majd Feuerbach: *Wesen des Christentums* című művének megjelenése után mindketten „egy csapásra feuerbachisták” lettek, közös műveik-

ben a *Helige Familie*-ben, meg a *Deutsche Ideologie*-ban már élesen szembe fordulnak a korábbi mesterekkel. Nemcsak a „fonnyadt“ hegeli filozófiától különítik el magukat, amely „kiasszott testét cicomázza és egész Németországban kérő után bandzsit“, hanem Feuerbachtól is. Mert „amennyiben F. materialista, nem törődik a történelemmel, amikor pedig a történelmet is tekintetbe veszi, nem materialista“.

Ezzel párhuzamosan folyt le politikai meglátásuk tisztulása is. Engels 1844-ben még a polgársághoz szól a rajnamenti városokban tartott vitaestéken. Optimizmusa nem ismer határt. „Bármerre fordul is az ember, kommunistákba botlik“ — írja barátjának 1844 novemberében. Csakhamar ráébredt azonban arra a tudatra, hogy a „praktikus materializmus“ nem ezeknek a nyárspolgároknak az ügye. 1845 szeptemberében már lehiggadtan írja az owenista *The New Moral World*-ban: „mi nem számítunk a polgárságra“. Ha az angol munkásosztály helyzetéről írt könyvében még csak a társadalmi revolúció szükségszerűségét ismeri fel, úgy később már azt az osztályt is megtalálja, amely e revolúció vezéri szerepére hivatott. „A praktikus materialisták szándékát a következőkben foglaltam össze: — írja Marxnak. — 1. A „negyedik rend“ érdekeit a harmadik rend érdekeivel szemben keresztülvinni; 2. mégpedig a magántulajdon megszüntetésén és a javak közösségének megvalósításán keresztül; 3. e szándék megvalósítására nem ismerni el más eszközt, mint az erőszakos demokratikus revolúciót“.

Ezekhez a nézetekhez lényegileg már nem is volt hozzátenni való. Csupán arra volt szükség, hogy kibővítsék és a gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai élet egész területére konkretizálják azokat. Engels tervezete a *Manifesztum*-hoz és annak végleges marxi szövege a „dioszkuros pár“ szoroson párhuzamos fejlődés mellett tanuskodik. Megegyeztek a tőkés társadalom jellegének, perspektíváinak, a munkásosztály helyzetének és feladatainak minden részletében. Nem csoda, ha a továbbiakban működésük alig választható külön. Engels gyakran írt cikkeket, amelyek Marx neve alatt jelentek meg. A „szakterületeken“ pedig mindig „kisegítették egymást“. Üres szócséplés azon rágódni, hogy mire lett volna képes Engels vagy Marx egymagában. A történelmi tény az, hogy nem voltak kénytelenek egymagukban küzdeni. Kétségtelen, hogy úgy egyiknek, mint másiknak meg voltak a gyenge és erős oldalai... Engels nem dicsekedhetett Marx mélyreható analitikus képességével. Marx viszont nélkülözte Engels viharos munkatempóját, világos és könnyű kifejezésmódját. Emellett Engels a leghűségesebb barát volt. Önfeláldozó támogatásával segítette elő barátja hosszas és megerőltető tanulmányait.

Több oldalról megkísérelték Engels szerepét lekicsinyelni, vagy Engelset Marx-szal szemben ütőkártyának kijátszani. Különösen azt vetették szemére, hogy barátjának halála után engedményeket tett úgy a materializmus terén az ideáлизmusnak, mint korábbi forradalmi nézeteiből is az evolúciós reformpolitika javára. Ma már világosan látjuk, hogy ezek a vádak minden alapot nélkülöznek. Engels élete bővelkedett a változatosságokban. Tagja volt az Igazak Szövetségének és az ebből kialakult Kommunista Szövetségnek. Parancsnoki szerepkörrel résztvett a bádeni felkelésben. Megalapítója s egy időn keresztül titkára volt az I. Internacionálé főtanácsának. Egyenlő odaadással végzett tudományos és gyakorlati munkát, vagy dolgozott a manchesteri szövődében, hogy barátját anyagilag támogathassa. De soha egy pillanatra sem tévesztette szem elől célkitűzéseit. A hiba nem benne volt, hanem azokban, akik

a vádakat emelték ellene. Nem értették meg következetesen a történelmi materiálizmust. Nem értették meg a gazdasági alap és az ez által végső fokon meghatározott ideológiai felülépítmény helyes viszonyát és kölcsönhatásait. De még gyakrabban a marxizmus meghamisítási kísérletei bújtak meg a vádak mögött. Idegen elemekkel akarták megdönteni azt a tényt, hogy a tudományos szociálizmust integrális világszemlélet, amelynek nincs szüksége „kiegészítésre“, hanem csak szerves továbbfejlesztésre az új gazdasági és társadalmi tényeknek megfelelően. De nem állhatja meg helyét az az állítás sem hogy Engels valaha is megváltoztatta volna korábbi nézeteit. Ez a rágalom egyes tudatosan meghamisított, vagy kihagyásokkal, értelméből kiforgatott idézetekre épül fel. Vonatkozik ez különösen a *Polgárháború Franciaországban* elé írt előszóra, melyet élete utolsó évében vetett papírra Engels. Ebből egy mondatot törölve eredeti értelmét teljesen megváltoztatták. Engels egyszer s mindenkorra tiltakozott az ilyen módszerek ellen Lafargue-hoz, írtézt, 1895 ápr. 3-i levelében: „X. — nagyon szépen kijátszott, — írja többek közt. — Kiválogatta előszavamból azt, ami mindenáron az ő békeszerető és erőszakellenes taktikáját támogatja... De ezt a taktikát én csak a mai Németországra vonatkoztatom és még így is csak fentartásokkal. Franciaországban, Olaszországban, Ausztriában ezt a taktikát nem lehet mindenben követni s lehet, hogy holnap már Németországban is alkalmatlanná válik“. Ezek a hamisítások azt a lassú megalkuvási folyamatot voltak hivatva igazolni, amelyet Marx és Engels még 1879-ben maró gúnyjal ostromoztak egy, a német szociáldemokrácia vezéreihez intézett közös levelükben. „Ha Ber'lin — írták akkor — még egyszer olyan neveletlennek bizonyulna és ismét egy március 18-át csinálna, akkor a szociáldemokraták, ahelyett, hogy „a barrikádok után sóvárgó szemétnép“-hez hasonlóan résztvennének a harcokban, inkább a „törvényesség utját“ volnának kénytelenek követni, lefujni mindent, kiüríteni a barrikádokat, sőt a szép hadsereggel az egyoldalú, durva, műveletlen tömegek ellen volnának kénytelenek marsolni.“ Cassandra jóslat volt ez, amely negyven esztendő elmúltával szóról-szóra teljesült. Engelsnek nem voltak illúziói a tőke „demokratizálódását“ és a kartellek meg trösztök termelészabályozó kísérleteit illetően. „Nyilvánvaló — írja a *Tőke* harmadik kötetének egyik megjegyzésében —, hogy ezek a kísérletek csak viszonylag kedvező gazdasági helyzetben vihetők keresztül. Az első vihar elsöpri azokat és bebizonyítja, hogy ha már a termelésnek szabályozásra van szüksége, bizonyára nem a tőkés az, kik arra hivatva lesznek.“ Semmiféle engedményeket nem tett azon módokat illetően sem, amelyek ezt a „szabályozást“ megvalósítani egyedül alkalmasak.

Különösen fontos kiemelni azt a jelentőséget, amelyet Engels a revolúciós elméletnek tulajdonított és amelyben teljesen megegyezik a tudományos szociálizmus alkalmazójával és továbbfejlesztőjével, Uljanovval. „Mióta a szociálizmus tudomány lett, úgy is kell azzal foglalkozni, mint tudománnyal: tanulmányozni kell azt.“ A „negyedik rend“ felszabaduló küzdelme csak akkor vezethet a kívánt sikerhez, ha párhuzamosan, elméleti, politikai és gyakorlati-gazdasági téren folyik.“ Ezt a nagyjelentőségű tanítást felejtették el azok a vezérek, akik ellen Engels szüntelenül harcolt. „A szociáldemokrata pártban — írja a németországi viszonyokról — egészen a birodalmi gyűlés frakciójának tagjaiig egy bizonyos kispolgári szociálizmust képviselnek. Elismerik a modern szociálizmus alapját képező nézeteket és a termelőeszközök társadalmi tulajdonná változtatásának követelményét, de megvalósítását csak egy távoli, gyakorlatilag be nem látható időpontban tartják

lehetségesnek. Ilyképpen a jelenben merő társadalmi toldozómunkára vannak utalva...“ Engels művei különösen alkalmasak arra, hogy a tudományos szocializmus tanulmányozásánál kiindulópontul szolgáljanak és a „társadalmi toldozómunka“ helyett a negyedik rend gyakorlatának revolúciós perspektívát adjanak.

A *Deutsche Ideologie*-től kezdve, melynek tulnyomó része kétségtelenül Engelstől származik, önálló művei egész sorát hagyta ránk. Az Antidürring, a Ludwig Feuerbach és a klasszikus német filozófia lezárulása, a Család, Állam, Magántulajdon keletkezése, a Történelmi Materializmus című előszó, a Természetdialektika töredék, a történelmi materializmussal foglalkozó híres négy levél és más írások a marxizmusnak vitathatatlanul egyenrangú alappilléreit képezik. Emellett stratégiai jelentőségű irásai napjainkban újabb aktualitást nyertek. Meg kell emlékeznünk még a Tőke második és harmadik kötetéről is, melyeket Marx halála után ő rendezett sajtó alá. Csak örülni lehet annak, hogy a 40. évforduló úgy Engels írásainak újbóli kiadása, mint tanulmányozása és népszerűsítése terén termékeny ösztönzést nyújt.

(Pozsony)

Kovács Károly

MODERN MESSZIANIZMUS. Sok szó esett mostanában egy munkáról, amelynek Pap Károly a szerzője és amely a zsidóság helyzetével foglalkozik „különös tekintettel Magyarországra“. Ez a megkülönböztetés csak félig-meddig indokolt, mert a dolgok összefüggése adja a lényegét és főleg a zsidókérdés kialakulása annyira befolyása alatt áll a nemzetközi viszonylatoknak, hogy a kérdést csak nagyvonalúságban lehet világosan áttekinteni. Pap Károly ugyan, amikor hozzájárul a zsidók ügyéhez, előrebocsájtja, hogy „egy népet csak úgy szabad ábrázolni, ahogy él, mozog, örül s szenved millió alakban“, — tehát mozgásában és fejlődésében: dialektikusan, ám ahogy öntudatlanul ráébred a megismerés egyetlen lehetőségére, azt mégis félreérti, mert „művészi“nek hiszi benne azt, ami dialektikus. Tanulmányára ezért mondta ki már eleve és jogos önbeismeréssel a „halálos ítéletet“. A művészi mód csak a kifejező formára vonatkozhat és nem a mondanivalók lényegére, ha az ember történelmi esszét ír és nem legendát. Pap Károly azonban nem tud önmagában elszakadni az elbeszélőtől, még egy tanulmány erejéig sem. Lélekábrázoló művészetét teljes erővel beleveti egy nép legendaszerű ábrázolásába és ahelyett, hogy életét és mozgását társadalmi síkon követné, követi a vallások ködös mítoszán keresztül, elfeledvén, hogy a vallást magát is gazdasági és társadalmi befolyások alakították. Az istenkérdés kétségbeejtő problematikája hálózza körül azt az egyszerű kérdést, miért történt mindaz a zsidókkal, ami történt.

Nem bírálni akarjuk ezuttal Pap Károly egyébként irodalmilag becses munkáját azért, mert elfilozofálja a történelmi feladatot és metafizikai magyarázatot keres és mond. Egy másik ellenkönyvet kellene ehhez írni és mondatról-mondatra bebizonyítani az állítások abszurditását a történelmi materializmus eszközeivel. Itt inkább csak arról volna most szó, hogy ha már zsidó sebeket és bűnöket érintünk Pap Károly jóvoltából és kérdéseinkre feletet nem találunk, igyekezzünk mi felelni ez alkalommal legalább egynehány olyan kérdésre, amely Pap könyve nyomán felmerül. Röviden: a zsidókérdésről.

Pap Károlynak van igaza, amikor a multon keresztül igyekszik elérkezni napjaink problémáihoz. „A népben gyakran az a legelevenebb, ami elmúlt: a halottak“, — írja öntudatlanul egy francia szólásmód nyo-